

МОТИВАЦІЙНИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК ЯК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ТИП

У статті представлено теоретичні засади укладання термінологічного мотиваційного словника. Описано структуру словникової статті та принципи лексикографічного опису мотиваційних відношень у термінології. Словникова стаття мотиваційного термінологічного словника, укладеного на матеріалі української термінології будівництва та архітектури, містить термін (слово чи словосполучення з дефініцією та перекладом російською і англійською мовами), його мотиваційну характеристику, що має такі параметри, як мотиваційна ознака, етимологічна мотиваційна ознака, лексичний мотиватор, структурний мотиватор, тип мотивації. У прикладах словникових статей такого словника подаються терміни, мотивовані за морфологічним, семантичним та синтаксичним типами, що відповідає типам номінації термінологічної лексики.

Ключові слова: термін, мотивація, термінологія будівництва та архітектури, мотиваційний словник.

Цимбал Н.А. Мотивационный терминологический словарь как лексикографический тип. В статье изложены теоретические основы составления терминологического мотивационного словаря. Описана структура словарной статьи и принципы лексикографического описания мотивационных отношений в терминологии. Словарная статья мотивационного терминологического словаря, составленного на материале украинской терминологии строительства и архитектуры, содержит термин (слово или словосочетание с дефиницией и переводом на русский и английский языки), его мотивационную характеристику, которая имеет такие параметры, как мотивационный признак, этимологический мотивационный признак, лексический мотиватор, структурный мотиватор, тип мотивации. В примерах словарных статей такого словаря представлены термины, мотивированные по морфологическому, семантическому и синтаксическому типам, что соответствует типам номинации терминологической лексики.

Ключевые слова: термин, мотивация, терминология строительства и архитектуры, мотивационный словарь.

Tsybmal N.A. Motivation Terminology Dictionary as Lexicographic Type. The article gives theoretical basis of motivation terminology dictionary arrangement. We describe the structure of a dictionary entry and lexicographic principles of motivational relations in terms (based on the material of Ukrainian building and architecture terminology). A dictionary entry of motivation terminology dictionary based on the material of Ukrainian building and architecture terminology contains the term (word or combination of words with its definition and translation into Russian and English), its motivational characteristic that has the following parameters: motivational sign, etymology motivational sign, lexical motivator, structural motivator and type of motivation. The motivational dictionary gives terms motivated by morphologic, semantic and syntactic types, which correspond the types of term words nomination. The study of modern term systems by means of their lexicographic description should not only codify terms of various branches of science and technology, but also encircle nomenclature-terminological boundaries, which are important for separate country's branches of industry and agriculture.

Keywords: term, motivation, terminology of building and architecture, motivational dictionary.

Сучасна теорія і практика лексикографії активно розвивається: з'являються нові типи словники, удосконалюються концепції створення

вже усталених (В.В. Дубічинський, О.А. Іванова, В.Л. Івашенко, Л.М. Полюга, Л.О. Симоненко, Е.Ф. Скороходько, В.А. Широков та ін.). Словники як кінцева мета й результат лексикографічної діяльності посідають особливе місце в лінгвістичній науці, з одного боку, фіксуючи основні здобутки теорії, а з другого – систематизуючи різноманітні дані про одиниці мови для розв'язання нових наукових завдань [14: 12]. Вивчення сучасних терміно-систем шляхом їх лексикографічного опису покликане не тільки кодифікувати термінологію тієї чи тієї галузі науки й техніки, але й окреслити номенклатурно-термінологічні межі важливих для території певної держави галузей промисловості й сільського господарства.

Мета пропонованої статті: опис теоретичних засад укладання мотиваційного термінологічного словника як специфічного лексикографічного типу.

Термінологічна лексикографія – важливий спосіб систематизації і кодифікації сучасної термінолексики. Цей розділ лексикографії диференціюється на теоретичну термінографію, складниками якої є історія та теорія термінографії, та практичну термінографію [5: 333]. Лексикографічна практика оброблення терміносистем різноманітна й різноаспектна, що виявляється насамперед у наявності різних типів словників, які мають ту чи ту мету та сферу практичного використання. Так, за широтою охоплення термінологічної лексики словники поділяються на універсальні, багатогалузеві, галузеві та вузькогалузеві; за способом опису лексичного значення слова: тлумачні, перекладні, тлумачно-перекладні, довідники, енциклопедії, енциклопедичні словники; за структурою видань: серійні, одностомні, багатостомні; за ознакою первинності виходу в світ: оригінальні, передруки і перекладені; за типом структурно-словотвірної будови: загальні та часткові [7: 13-25]. В.К. Щербін називає такі напрями термінографії (принцип класифікації – функція та структура), що активно розвиваються в Україні: історична, народно-діалектна, енциклопедична, навчальна, перекладна, тлумачна, проективна, описова, нормативна. Недостатньо, на його думку, розвиваються науково-популярна, неологічна та картинна термінографії, новими перспективними напрямами є термінологічна дериватографія, орфографічна, етимологічна та фразеологічна термінографія [19: 30].

Класична структура термінологічного словника часто модифікується, наприклад, словники перекладного типу можуть подавати тлумачення. Тлумачні словники в багатьох випадках тяжіють за широтою визначень до енциклопедичних. Такі тенденції якраз свідчать про першочергову потребу якомога повного відображення системної організації певної терміногалузі в лексикографічних працях, призначення яких не тільки зафіксувати наявну термінолексеми, а й допомогти спрямувати науковий пошук. Важливо зазначити, що термінологічні тлумачні словники повинні містити насамперед термінологічну лексику, номенклатурні позначення варто подавати у спеціальних покажчиках, тезаурусах чи класифікаторах, адже номени, як правило, не потребують дефінування, натомість обов'язковим є декларування принципу класифікації.

Термінологічні словники мають диференційні ознаки порівняно з лінгвістичними, зокрема, вони описують тільки терміносистему чи терміносистеми; презентують семантику термінів засобом формулювання дефініцій, які базуються на класифікаційних відношеннях між поняттями; призначені для фахівців певної галузі (галузей) знань. На думку Л.О. Симоненко, термінологічний словник не тільки відбиває стан розвитку тієї чи тієї галузі знань, а пропагує нормативну, уніфіковану та кодифіковану термінологію [12: 19].

Основними проблемами сучасної теорії термінографії є розроблення методологічних принципів створення термінологічних словників, створення науково обгрунтованої типології спеціальних словників, розроблення інваріантного проекту словника для опису різних спеціальних шарів лексики, визначення основних параметрів термінологічних словників, вироблення принципів вимог до термінографічних праць, дослідження макро- і мікроструктури словника, аналіз шляхів відбору термінологічного словника (тезаурусу), вироблення основних прийомів опису термінів, застосування комп'ютеризації у створенні термінологічних словників [4: 90].

Відбір термінів для термінологічного словника вимагає розв'язання низки проблем, зокрема:

- проблема розмежування термінологічної і загальнонавчальної лексики;
- проблема відображення полісемії, омонімії та синонімії термінів;
- проблема виділення термінологічних словосполучень;
- проблема межі між термінами певної галузі знань та термінами суміжних галузей;
- проблема включення у словник термінів-символів, номенклатурних назв тощо [9: 193].

На думку В.А. Татарінова, значення терміна є складним семантичним утворенням, центром якого є відображення закріпленого дефініцією поняття, що супроводжується можливим його варіюванням та конотаціями [16: 167]. Таким чином, не заперечується динамічність семантичної структури терміна, адже терміносистеми постійно розвиваються, що має вплив на значення термінів. Щодо експресивності, то терміни, які є результатом метафоризації, не позбавляються повністю експресивних відтінків, адже уникнути асоціацій із твірними лексемами неможливо. Окрім того, експресивність – поняття широке, не варто зводити його до опозиції 'позитивний-негативний' особливо для мови науки, адже в деяких випадках експресивні відтінки покликані тільки акцентувати увагу на певному аспекті змісту поняття. Під час укладання термінологічного словника треба враховувати цю специфіку терміна, особливо на етапі відбору матеріалу та його класифікування.

Зазвичай, термінологічні словники призначені для фахівців конкретних галузей знань, редакторів фахових видань. Проте існують типи термінологічних словників, які призначені як для лінгвістів, так і для фахівців. Один із таких типів лексикографічних видань – мотиваційний словник, який передбачає лексикографічний опис мотиваційних відношень у лексиці. Загалом, у лексикографії існують такі різновиди мотиваційних словників: глумачний мотиваційний словник літературної мови і діалекту, мотиваційний

словник письменника, словник внутрішньої форми слова, частотний мотиваційний словник, мотиваційний зіставний словник [2: 5], термінологічний мотиваційний словник. Кожен із цих словників має свою структуру і функції. На жаль, ці типи представлені або одиничними прикладами, або опубліковано тільки концепцію створення словника: напр., вийшли друком «Мотивационный диалектный словарь: говоры Среднего Приобья» (Томск, 1982-1983. – Т. 1-2.) та «Частотный мотивационный словарь: говоры Среднего Приобья» (Томск, 1983), Е.І. Жеріною презентовано «Мотивационный сопоставительный словарь литературного языка и диалекта» [6], К.В. Гарганеевою – мотиваційний словник дитячого мовлення [3] та ін. В Україні жодного мотиваційного словника, тільки Т.О. Ястремською задекларовано створення мотиваційного словника професійної діалектної лексики пастухування [20].

Особливим лексикографічним типом є мотиваційний термінологічний словник, який подає лексикографічний опис мотиваційних відношень у певній терміносистемі. Такі словники, оскільки вони оптимально відображають системні відношення в термінології, можуть бути використані і як довідкове джерело, і як матеріал для створення термінологічних словників класичної структури та призначення. На сьогодні опубліковано єдину термінографічну працю такого типу: «Мотивационный словарь профессиональной лексики алюминиевой промышленности», укл. О.А. Штейнгарт (Красноярськ, 2005) [18]. Цей словник укладено на основі даних опитування працівників алюмінієвої промисловості, він містить сучасну виробничу термінологію. Загалом, мотиваційний термінологічний словник може бути корисним для розв'язання низки термінознавчих проблем. Зокрема, проблеми співвідношення національного та запозиченого в терміновживанні та термінотворенні, проблеми синонімії та полісемії, метафорійності терміна, проблеми наявності-відсутності в термінологічних одиницях емоційно-стилістичних конотацій, проблеми термінологічної системності тощо [18: 3].

Ми працюємо над укладанням мотиваційного словника термінології будівництва та архітектури. Як зазначає Л.М. Полюга, українська будівельна термінологія, яка в своїй основі містить чи не найбагатші етнічні елементи, на описовому рівні має багаті здобутки, та все ж не належить до тих ділянок, що прийнято вважати остаточно уніфікованими [10: 344].

Теоретично обґрунтовуючи принципи створення мотиваційного словника термінології будівництва та архітектури, особливу увагу звернемо на системність як одну з найважливіших диференційних ознак терміна. Уперше проблему системності термінологічної лексики поставив у своїх працях Д.С. Лотте [8: 10], підкресливши в ній класифікаційну сутність. На його думку, термінологічна лексико-семантична система зумовлюється насамперед класифікаційними ієрархічними зв'язками між поняттями. Визначальною для термінології є системність на рівні «логосу», а не «лексису».

Погляди Д.С. Лотте знайшли підтримку і дальший розвиток у працях представників термінологічної школи В.В. Виноградова, Г.Й. Винокура, Б.М. Головіна, В.П. Даниленко, О.В. Суперанської, С.Д. Шелова та ін.

Так, О.В. Суперанська вважає, що «терміни-слова групуються не в порядку, зумовленому системою певної мови, а у зв'язку з системністю науки, яку вони обслуговують, що створює особливу парадигматику, особливу сполучуваність, яка не спричинюється нормами мови» [15: 116-117]. На думку Л.О. Симоненко, системність термінів повинна розглядатись у двох аспектах: словотвірному та поняттєвому, причому поняттєва (логічна) системність не завжди збігається зі словотвірною [12: 14-15]. Е.Ф. Скороходько вказує, що «системність лексики передбачає: системність плану змісту, тобто системність семантичного рівня лексики; системність плану вираження, тобто системність словесного наповнення, а також системність відповідності між планом змісту і планом вираження» [14: 74]. Таке трьохаспектне розуміння, на нашу думку, найточніше відображає сутність поняття системності в термінології.

Системність відповідності між планом змісту і планом вираження є не що інше, як мотивованість [14: 77]. Цю думку підтверджує і загальноприйняте визначення мотивованості як структурно-семантичної властивості слова, що дозволяє усвідомити зумовленість зв'язку значення (семема) і звукової оболонки слова (лексема) на основі співвіднесеності слова з мовною та позамовною дійсністю [3: 186]. У лінгвістиці вивченню мотиваційних процесів присвячено праці А.Д. Аділової, А.Г. Антипова, О.І. Білінової, М.М. Гінатуліна, М.Д. Голева, М. Докуліла, Т.Л. Канделаки, П.А. Катишева, Т.Р. Кияка, В.К. Павела, О.О. Селіванової, О.В. Тищенко, С.М. Толстой, В.А. Топіхи, І.С. Улуханова та ін.

Мета створюваного нами мотиваційного словника термінології будівництва та архітектури – лексикографічна фіксація мотиваційних відношень у термінології та її систематизація.

Структура словникової статті така: насамперед, подається термін (слово чи словосполучення з тлумаченням) у називному відмінку (за потреби можуть зазначатись певні граматичні характеристики, зокрема, рід, число, відмінок, форма родового відмінку тощо), далі її мотиваційна характеристика, яка має такі параметри, тобто складники словникової статті:

МО (мотиваційна ознака): компонент похідної (мотивованої) номінативної одиниці, який є вербальним виразником її внутрішньої форми;

ЕМО (етимологічна мотиваційна ознака): якщо внутрішня форма лексеми непрозора, подається її етимологія;

ЛМ (лексичний мотиватор): зазначається слово-мотиватор, яке є виразником лексичної мотивованості, пов'язаної з презентацією мотиваційної ознаки;

СМ (структурний мотиватор): зазначається слово (слова) -мотиватор, що є виразниками структурної мотивованості, пов'язаної з презентацією класифікаційної ознаки;

ТМ (тип мотивації): визначається мотиваційний тип за когнітивно-ономасіологічною класифікацією О.О. Селіванової [11].

У мотиваційному словнику подаються терміни, мотивовані за морфологічним, семантичним та синтаксичним типами, що відповідає типам номінації термінологічної лексики.

Словникова стаття містить ще такі умовні позначення:

ПМ – повністю мотивована назва, яка має виражені вербальну і мотиваційну ознаку (лексична мотивованість), і класифікаційну ознаку (структурна мотивованість);

ЧМ – частково мотивована назва, яка має вербально виражену або мотиваційну ознаку, або класифікаційну;

НМ – немотивована назва з непрозорою внутрішньою формою.

Напр.:

ПМ *Опалення* (рос. *отопление*) – 1) штучне обігрівання приміщень для підтримання в них температури на рівні, що визначається передбачуваними умовами теплового комфорту для перебування людей і вимогами технологічного процесу; 2) системи опалення.

МО процес>процес (1), ‘той, що опалює’.

об’єкт>процес (2), ‘той, що опалює’.

ЛМ *опалювати*, ‘обігрівати’.

СМ *дроблення, забруднення, очищення, засклення, зачищення* та ін. (суф. –*енн*).

ТМ категорійний різновид пропозиційно-диктумної мотивації (1); предикатно-аргументний різновид пропозиційно-диктумної мотивації (2).

ЧМ *Конструкції дерев’яні* (рос. *конструкции деревянные*) – споруди або їх частини, що виконують тримальні навантаження і зроблені переважно з дерева.

МО ‘дерев’яні конструкції’.

ЛМ *конструкції* ‘елементи будівель (споруд), які виконують тримальні, огороджувальні або спільні (тримальні та огороджувальні) функції’, *дерево* ‘будівельний матеріал’.

ТМ гіперонімічний різновид пропозиційно-диктумної мотивації.

НМ *Лата* (рос. *лата*) – покриття з дерев’яних планок, що кріпиться на кроквах, на яке настиляється покрівля.

ЕМО запозичене, можливо, через посередництво польської мови з німецької; свн. latte (< latta) – планка, рейка, дранка.

Словникові статті подаються в алфавітному порядку, хоч початково лексичний матеріал систематизувався за тематичними групами, серед яких найповнішими є такі: назви будівель, приміщень, їх конструктивних елементів; назви технологічних процесів, технологічних операцій; назви будівельних матеріалів; назви властивостей та ознак будівельних матеріалів та конструкцій; назви пристроїв, інструментів, інженерного та санітарно-технічного обладнання; назви нормативних та проектувальних документів; назви фінансово-економічних параметрів об’єкта будівництва; назви будівельних професій та спеціальностей; назви галузей будівництва та суміжних наук; назви законів, теорій, положень.

Мотиваційний термінологічний словник може бути корисним також і для фахівців певної галузі науки чи техніки (у даному разі будівництва та

архітектури), оскільки містить визначення, крім того, такий мотиваційний словник є ідеальною основою для створення тлумачного термінологічного словника класичної структури, адже мотивованість (як лексична, так і структурна) презентує системні відношення у терміногалузі.

Загалом, мотиваційний термінологічний словник – це новий тип термінологічного словника, який покликаний сприяти систематизації та унормуванню термінологічної лексики певної галузі знань, у цьому випадку термінології будівництва та архітектури, а також розв'язанню низки проблем термінознавства та мотивології як галузей мовознавства. У перспективі нашого дослідження – термінографічний опис мотиваційних відношень суміжних з будівництвом галузей техніки.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Блинова О.И.** Методы мотивологического исследования / О. И. Блинова // Актуальные проблемы дериватологии, мотивологии, лексикографии: Материалы всероссийской конференции, посвященной 120-летию Томского ун-та (27-29 марта 1998г.). – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1998. – С. 4–6; 2. **Блинова О.И.** Явления мотивации слов. Лексикологический аспект / О. И. Блинова. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1984. – 191 с. 3. **Гарганеева К.В.** Явление мотивации слов в социо-возрастном аспекте / К. В. Гарганеева: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Томск, 1999. – 265 с. 4. **Дубичинский В.В.** Теоретическая и практическая лексикография / В. В. Дубичинский. – Вена-Харьков, 1998. – 160с. 5. **Іванова О.** Зміст та структура поняття «термінологічна лексикографія» / О. Іванова // Укр. термінологія і сучасність. Зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2007. – С. 331–333. 6. **Жерина Е.И.** Информационные возможности «Мотивационного сопоставительного словаря литературного языка и диалекта: имена существительные» / Е. И. Жерина // Актуальные проблемы дериватологии, мотивологии, лексикографии: Материалы всероссийской конференции, посвященной 120-летию Томского ун-та (27-29 марта 1998г.). – Томск: Изд-во Том. ун-та, 1998. – С. 114–116. 7. **Комова М.В.** Українська термінографія (1948-2002): Бібліограф. Показчик / М. В. Комова– Л. : Ліга-Прес, 2003, – 112 с. 8. **Лотте Д.С.** Основы построения научно-технической терминологии / Д. С. Лотте. – М.: Изд. АН СССР, 1961. – 157 с. 9. **Перерва В.М.** О принципах и проблемах отбора терминов и составлений словника термінологіческих словарей / В. М. Перерва // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. – Л. : Наука, 1976. – С. 190–204. 10. **Полюга Л.** Передумови укладання нового словника термінів будівництва і архітектури / Л. Полюга // Українська термінологія і сучасність. Зб. наук. праць. – К., 2007. – С.343–347. 11. **Селиванова Е.А.** Когнитивная ономазіологія / Е. А. Селиванова. – К.: Фитосоцицентр, 2000. – 248с. 12. **Симоненко Л.** Українська термінологічна лексикографія за роки незалежності: здобутки і прорахунки / Людмила Симоненко // Укр. термінологія і сучасність. Зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2003. – С. 18–22. 13. **Симоненко Л.О.** Формування української біологічної термінології / Людмила Симоненко. – К.: Наукова думка, 1991. – 149 с. 14. **Скороходько Э.Ф.** Семантические сети и автоматическая обработка текста / Э. Ф. Скороходько. – К. : Наукова думка, 1983. – 218 с. 15. **Суперанская А.В.,** Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М.: Наука, 1989.– 243 с. 16. **Татаринов В.А.** Теория терминоведения : в 3 т. / В. А. Татаринов. – М. : Московский лицей, 1996. – Т. 1 : Теория термина : история и современное состояние. – 311 с. 17. **Широков В.А.** Элементы лексикографии / В. А. Широков– К. : Довіра, 2005. – 302 с. 18. **Штейнгарт Е.А.** Мотивационный словарь профессиональной

лексики алюминиевой промышленности / Е. А. Штейнгатт. — Красноярск, 2005. — 80 с. 19. **Щербин В.** Белорусская и украинская терминологии: сопоставительный анализ / В. Щербин // Укр. термінологія і сучасність. Зб. наук. праць. — К. : КНЕУ, 2005. — С. 26–31. 20. **Ястремская Т.А.** «Третье измерение» диалектной лексики как системы / Т. А. Ястремская // II Международная научная конференция «Язык и культура», Москва, 17-21 сентября 2003 г.: Тезисы докладов. — Москва, 2003. — С. 153–154.

Цимбал Наталія Андріївна — кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри практичного мовознавства, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Україна, м. Умань, Черкаська область, вул. Садова, 2.

E-mail: tsymbal.nat@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-0861-810X>

Tsymbal Natalya Andriivna — Ph.D in Philology, Associate Professor, Head of Department of the Practical Linguistics, Uman State Pedagogical University named after Pavlo Ty-chyna. Ukraine, Cherkasy region, Uman, Sadova Str., 2. E-mail: udpu@udpu.org.ua